

Kivun kielestä

– Kielen rajat ja kommunikaatio

Miten kääntää kivun kokemukset kieleksi? Elaine Scarry kirjoittaa teoksessaan *The Body in Pain* (1985), että fyysinen kipu ei ainoastaan vastusta kieltä vaan ”aktiivisesti tuhoaa sen”. Scarry tarkoittaa ennen kaikkea akuuttia, kovaa kipua, joka täyttää kokijansa maailman ja estää kyvyn toimia ja jopa ajatella. Tällainen kipu luo myös kuilun minän ja toisen välille: kipua kokevan ja kivuttoman ihmisen maailmat eroavat toisistaan radikaalisti. Kivun kokemusta luonnehtii täysi varmuus kivun olemassaolosta, kun taas ulkopuolelta vastaavaa varmuutta ei ole.¹ Se, että toisen kipua voidaan epäillä, tekee samalla kivun kommunikoinnista entistä tärkeämpää.

Scarryn tutkimuskohteena on erityisesti toiselle ihmiselle aiheutettu kipu: kidutus ja sodan aiheuttama kipu sekä niiden merkitykset. Hän kysyy, miten on mahdollista olla havaitsematta toisen kipua, epäillä sitä, tai havaita toisen kipu mutta olla silti välittämättä siitä? Millaisen havaintoon, kieleen ja käsitteisiin liittyvän prosessin seurauksena toisen ihmisen tai ihmisjoukkojen kokemaa kärsimystä lakkaa merkityksestä ja tulee jopa oikeuteutuksi? Samalla hän toteaa, että kipua kokevat yksilöt, kipua hoitavat ammattilaiset ja lukuisat taiteilijat pyrkivät jatkuvasti ilmaisemaan kipua sanoilla ja jakamaan sen: tekemään kivun kokemukset ymmärrettäviksi myös ulkopuolelta. Esimerkiksi lääkäri Ronald Melzackin kehittämän McGillin kipusanaston tavoitteena on antaa kielellinen ilmaisu kivulle ja luoda näin ymmärrystä kivusta kärsivien ja sitä hoitavien ihmisten välille.²

Vaikka akuutti kipu ”tuhoo” kielen, kieli on silti tärkein keinomme jakaa kivun kokemukset toisten kanssa – usein jälkeinpäin ja muistinvaraisesti. Kuten Sara Ahmed kirjoittaa, vaikka kipu on yksinäistä, se ei koskaan ole täysin yksityistä³. Jo sanat *minuun sattuu*, tuovat kivun näkyväksi ja osaksi jaettua todellisuutta. Samalla kivun kääntämiseen kieleksi sisältyy vaaroja: miten kuvata kipua niin, että kärsimys ei menetä merkitystään tai että sen merkitykset eivät muutu joksikin muuksi?

Kivun ulkoistaminen ja adjektiivilistat

Scarry paikantaa ”toimijuuden kielen” ongelman. Yleinen tapa puhua ja kirjoittaa kivusta on esittää se jonakin kehon ulkopuolisena: esineenä tai aseena, jolla on toimijuus ja joka satuttaa. *Tuntuu kuin veitsi viiltäisi minua. Kipu polttaa*. Kipukokemusta määrittää, että sillä ei ole viittauskohdetta maailmassa: kipu ei ole jotakin, jota voisi

koskettaa tai nähdä, eikä kivulla myöskään ole kohdetta niin kuin pelon tai rakkauden kaltaisilla tunteilla. Joskus voimme havaita fyysisen haavan tai vaurion, mutta tämmäkään ei ole sama asia kuin kipu, ja kipua voi hyvin tuntea ilman mitään fysiologista vauriota. Kivun kuvaaminen ulkoisten objektien avulla tekeekin sen havaittavaksi ja tarjoaa sille viittauskohteen, joka voidaan jakaa toisten kanssa: vaikken olisi koskaan tuntenut viiltävää päänsärkyä tai polttavaa vatsakipua, pystyn kuvittelemaan veitsen viiltävän tai tulen polttavan.⁴ Vertausten ja metaforien avulla kivun kokemus voidaan näin kääntää sanoiksi – näkymätön saa fyysisen muodon. Kivun ulkoistavat metaforat tavoittavat lisäksi kipukokemuksen luotaantuontävyyden: *kipu ei ole osa minua, se on jotakin, jota vasten olen ja josta pyrin irtautumaan*⁵. Toimijuuden kielen vaarana on kuitenkin, että samalla kipu tullaan siirtäneeksi itsen ulkopuolelle ja kivun piirteistä tulee jonkin toisen ilmiön piirteitä⁶. Yksilö on kivun armoilla, kivun kohteena.

Toimijuuden kieli näkyy myös adjektiiveissa, joita käytämme kivun kuvaamiseen. McGillin kipukyselyssä kivusta kärsivää pyydetään kertomaan, onko kipu esimerkiksi *throbbing, stabbing, gnawing, scalding* tai *stinging*. Suomenkielisessä versiossa vastaavasti kivun kokija voi valita esimerkiksi ”jyskyttävän”, ”viiltävän”, ”kouristavan”, ”polttavan” ja ”kirvelevän” välillä. Adjektiivit on valittu kipusanastoon sen mukaan, miten yleisiä ja jaettuja ne ovat kielenkäyttäjien kesken.⁷ Samalla moni adjektiiveista herättää ajatuksen kehoa ulkopuolelta uhkaavasta esineestä tai oliosta, joka pistää, viiltää tai polttaa, tai vaihtoehtoisesti jostakin vieraasta, joka jyskyttää tai sykkii oman itsen sisällä. Kyselylomakkeella annetaan myös vaihtoehtoja esimerkiksi kivun aiheuttamalle tunteelle ja kipukokemuksen voimakkuudelle. Onko kipu ”ärsyttävää”, ”ahdistavaa”, ”pelottavaa” tai ”karmivaa”? Entä onko se ”lievää”, ”kiusallista”, ”sietämätöntä” tai ”tappavaa”?

Kivun ulkoistaminen esineisiin, jotka tunkeutuvat ulkoa sisään tai johonkin vieraaseen, joka on oman itsen sisällä, kytkeytyy tiiviisti kivun ”rankaisevaan luonteeseen”, jota moni kivusta kirjoittanut on pohtinut. Kipua kuvataan julmana ja satuttavana. Englannin sana *pain* jopa juontaa juurensa latinan ja kreikan rangaistusta tarkoittaviin sanoihin *poena* ja *poinë* (ποινή). Kuten Scarry huomauttaa, käsitys ”rankaisevasta” kivusta paljastaa, että yrityksiin kielentää kipua sisältyy helposti ajatusloikka kivun kokemuksesta sen kuviteltuun ulkoiseen alkuperään tai aiheuttajaan⁸.

On kiinnostavaa, että suomen kielessä tämä kivun rankaiseva luonne ei tule esiin yhtä vahvasti. ”Kipu” ei ensinnäkään sanana kannan rankaisun merkitystä. Ja kun McGillin kipusanasto käännettiin suomeksi, osa rankaisevaa kipua kuvaavista adjektiiveista (*punishing*, ”rankaiseva”, *gruelling*, ”näännyttävä”, *cruel*, ”julma”, *vicious*, ”ilkeä”) jätettiin siitä pois, sillä ne eivät vastanneet suomalaisten kokemuksia kivusta⁹. Suomeksi voisi ehkä puhua ”hakkaavasta” tai ”piiskaavasta” kivusta ja tulla siten lähimmäs englanninkielisen ihmisen ajatusta ”rankaisevasta” kivusta, mutta nämäkään adjektiivit eivät ole niin yleisiä, että ne olisi sisällytetty sanastoon. Silti ajatus kivusta jonakin itselle ulkoisena ja vaurioittavana ei ole vieras myöskään suomalaiselle kivusta kärsivälle. Kokemus kivun ulkopuolelta tulevasta ja oman kokemusmaailman hajottavasta luonteesta on yleisinhimillinen¹⁰.

Scarry varoittaa, että kun kipu kuvitellaan ulkopuoliseksi toimijaksi ja uhkaksi, sille saatetaan antaa merkityksiä, joita sille ei pitäisi antaa. Hän luonnehtii kivun ulkoistavia metaforia ja vertauksia epävakaisesti kielellisiksi merkeiksi, joilla voi olla vastakkainen vaikutus kuin mitä on tarkoitettu. Ne voivat sysiä kipua yhä kauemmas tai peittää sen näkyvistä.¹¹ Kun kipu paikantuu veitseen, tuleen tai aseeseen, se erkanelee kivun kokijasta ja tämän ruumiillisesta kokemuksesta. Jos kipu esimerkiksi mielletään rangaistukseksi, sen estäminen, lieventäminen tai hoitaminen ei ole enää yhtä tärkeää. Scarryn kuvaamassa ääritapauksessa kipu muuntuu vallaksi, jonka avulla kivun aiheuttaja hallitsee kivun kokijaa: kivun piirteet ja sen voima ovatkin veitsen, tulen, aseiden, Jumalan, sotakoneiston tai kiduttajan voimaa. Tällaisten merkityssiirtymien seurauksena kivun kokija ja tämän ruumis jäävät huomiotta, ja äärimmillään yksilön tuntema kipu kiistetään.¹²

Lääkäri, kirjallisuudentutkija Rita Charon ja sairauskertomuksia tutkinut Ann Jurecic huomauttavat puolestaan, että kivun hoidossa sanalistat ja standardikysymykset (”onko kipu terävää vai hiipivää?”) vievät pahimmillaan lääkärin huomion potilaan kokemuksesta¹³. Kerronnallista lääketiedettä kehittänyt Charon toivoo, että lääkärit pystyisivät virittymään kohti potilaita ja heidän kertomuksiaan. Tärkeämpää kuin potilaan kyky sanallistaa omia kokemuksiaan on lääkärin kerronnallinen kompetenssi ja vuorovaikutus toisen kanssa: kyky kuunnella tarkasti tämän kertomusta, sanoja ja eleitä. Charon kertoo esimerkiksi tapauksesta, jossa hänen potilaansa kärsi kovista, selittämättömistä vatsakivuista. Oireita kuvattessaan potilas päätyy puhumaan isänsä vakavasta maksasairaudesta ja kuolemasta ja asettaa tarinan edetessä

kätensä oman vatsansa päälle. Charon kertoo huomauttaneensa, miten potilas käytti samoja eleitä kuvatessaan omaa ja isänsä vatsakipua, jolloin tarinaa kertonut toteaa: ”En tiennyt, että tämä liittyi isään.”¹⁴ Tämä on tietoa, jota mikään kyselylomake tai sanalista ei voi tuottaa tai välittää.

Kivun metaforat ja tarinat

Huolimatta siitä, että kivun sanallistamiseen ja metaforiin kuuluu ylläseliteltyjä vaaroja, yleisin tapa kuvata kipua on juuri metaforien avulla. Nietzsche kuvasi kuuluisasti kipuaan ”koiraksi”: ”se on yhtä uskollinen, yhtä tungetteleva ja hävytön, yhtä hupainen, yhtä älykäs [...]”¹⁵. Kivusta kärsivien kuvauksissa kipu esiintyy toistuvasti eläimen, aseiden tai työkalun muodossa. Vaihtoehtoisesti kipua kuvataan heijastamalla se ympäristöön: kuvaamalla, miten koko maailma muuttuu kivun kokijan ympärillä¹⁶. Lukuisat kirjailijat ja taiteilijat myös kääntävät katseen ihmisen sisään: kuvitellaan ja kuvataan, mitä kipu tekee ihmisen elimistössä.¹⁷

Kivun metaforisuus voi toimia myös toiseen suuntaan, kuten yllä nähtiin: kipu voi itsessään muuntua metaforaksi. Tällöin ajatellaan, että kipu kertoo kokijastaan: tämän luonteesta ja identiteetistä; vahvuudesta tai heikkoudesta, hyvyydestä tai pahuudesta. Kärsimyksestä tulee koettelemus, josta yksilön on selvitettävä, tai rangaistus pahasta teosta. Jo ennen Scarryn huomioita ”toimijuuden kielen” vaaroista, Susan Sontag kritisoi tällaista kipua ja sairautteen kytkeytyvää metaforisuutta esseessään ”Sairaus vertauskuvana” (1978). Hän kirjoittaa, että sairauden – tai kivun – ei pitäisi olla metafora mistään: todennäköisin tapa ymmärtää sairautta on ilman vertauskuvia¹⁸. Metaforat ovat tarinoita, jotka naamioivat itsensä yhdeksi sanaksi, ja on tärkeää pohtia, millaisia tarinoita kivusta ja kipua kokevista eri metaforat kertovat¹⁹.

Samalla monet kivun kaunokirjallista ja luovaa esittämistä tutkineet painottavat, että kivun metaforat voivat luoda uusia merkityksiä ja haastaa kuvittelemaan ja reflektoimaan kärsimyksen kokemuksia. Metaforien avulla kipu voidaan ottaa tarkastelun ja tietämisen kohteeksi. Parhaimmillaan metaforat auttavat ymmärtämään kokemusta.²⁰ Myös Scarry painottaa, että kielellinen ja muu taiteellinen ja fyysinen luomistyö tekee meidät näkyviksi toisillemme: luovat ilmaisut, tekstit, kuvat ja esineet aina veistoksista erilaisiin fyysisiin apuvälineisiin tekevät kivun kokemukset havaittaviksi ulkopuolelta²¹. Eeva-Liisa Manner kuvaa pienoisromaanissaan *Tyttö taivaan laiturilla* (1951) räjähtävää, polttavaa kipua:

”Sitten hän muistaa myös jotakin muuta: aurinko oli räjähtänyt veden alla, ja kuumia, loistavia siruja satoi hänen ympärilleen. Ja hän poimi palasen aurinkoa käteensä ja poltti sormensa, poltti auringossa sormensa. Mutta samassa hän tajusi, ettei aurinko ollutkaan räjähtänyt, vaan hänen päänsä. Pää räjähti ja kuumat sirut saivat sihisten hänen ympärilleen.

Leena koettelee päätään ja se on tallella. No niin, tuo kaikki oli tietysti unta, sellaista sattuu unessa, siinä ei

ole mitään kummallista. Mutta hänen sormiaan polttaa yhä vieläkin. Samassa hän muistaa, että hän on kutonut nokkosista paitoja lintuveljilleen ja polttanut sormensa rakoille. Siitäkin on hyvin kauan aikaa – vai onko siitä? Milloin se tapahtui? Menneisyydessä? Tulevaisuudessa? Hän ei voi muistaa.”²²

Auringon räjähtäminen, polte ja lopulta viittaus Andersenin satuun työstä, joka kutoo nokkosista paitoja linnuiksi lumotuille veljilleen tarjoutuvat metaforiksi kivulle²³. Ne auttavat Leenaa hahmottamaan kokemaansa ja antavat sille sanat. Samalla ne herättävät kivun lukijoiden kokemuksessa: kirjallisen kipukokemuksen, joka on esteettinen ja kuviteltu mutta perustuu samalla lukijan ruumiilliseen tietoon ja aiempiin kokemuksiin. Neurolingvistit ovat niin ikään ehdottaneet, että taktiilliset, tuntoaistiin perustuvat metaforat aktivoivat samoja somatosensorisia alueita aivoissa kuin toiminta, esimerkiksi kosketus²⁴. Joidenkin ihmisten voi olla vaikeaa jopa lukea kipusanastoja, jos kosketukseen ja tuntoon viittaavat adjektiivit kuten ”viiltävä”, ”kuvottava”, ”tukahduttava” synnyttävät fyysisen reaktion.

Metaforat taipuvatkin sekä kuluneiden merkitysten välittämiseen että uuden kielen ja kommunikaation luomiseen. Yhtäältä ne toistavat menneitä kulttuurisia tapoja hahmottaa asioita ja voivat antaa lukittuja merkityksiä kivun kokemuksille. Toisaalta metaforien avulla kivusta kärsivät voivat löytää sanoja kuvata omaa kokemustaan. Jokaista kivun metaforaa, tarinaa tai ilmausta tarkastellessa voidaan kysyä, kantaako kieli normatiivisia kulttuurisia ja sosiaalisia merkityksiä vai avaako se kokemuksen kohdattavaksi.

Kivun historiaa tutkinut Joanna Bourke on pohtinut, miten kivun metaforat muuttuvat ajassa: käytetyt kielikuvat heijastelevat muutoksia maailmassa ja arjen elämässä, teknologista kehitystä ja lääketieteellisiä käsityksiä ihmiskehosta. Ymmärrys bakteereista ja viruksista sai ihmiset turvautumaan mekanistisiin kielikuviin, ja esimerkiksi sodan termistö sairauksien kuvauksissa lisääntyi, kun ihmiskehoa alettiin hahmottaa virusten taistelutantereena. Kivun metaforilla on usein myös sukupuolittunut luonne: mitä maskuliinemmaksi hahmotettu sairaus, sen maskuliinisempi myös metafora, jolla kokemusta kuvataan.²⁵

Susan Sontag huomauttaa, että ylipäänsä se, kenen kipua esimerkiksi taiteessa kuvataan, on vahvasti sukupuolittunutta. Länsimaisen taiteen historia on täynnä kuvauksia sodassa haavoittuneista miehistä, synnyttävistä äideistä ei niinkään.²⁶ Se, kenen kärsimys ”ansaitsee” tulla esitetyksi, on vahvasti sidoksissa aikaan ja paikkaan. Mannerin pienoisoromaanin kuvaus kivusta on siinä mielessä poikkeuksellinen, että se kuvaa pienen tytön kokemaa kipua, ja erityisesti epilepsiaa ensimmäisen persoonan näkökulmasta²⁷. Leenan kokema kuuma, räjähtävä kipu, jota kuvataan auringon, sirpaleiden ja polttavan nokkosien avulla, on yhä vaikuttava. Tekstissä käytetyt metaforat luovat kieltä kivulle ja tuovat kokemuksen kohdattavaksi.

Ann Jurecic on puolestaan käsitellyt runoilija Sarah Manguson omaelämäkerrallista teosta *The Two Kinds of Decay* (2008), jonka metaforat rikkovat metaforan loigikkaa. Manguso kärsii harvinaisesta ääreishermoston tulehdussairaudesta ja kuvaa hoitoa, jossa hänen suoniinsa siirretään plasmata. Huoneenlämpöisenä veri tuntuu jäätävän kylmältä: ”Tuntui siltä, että ruumiinlämpöäni kuusitoista astetta kylmempää nestettä siirrettiisiin hitaasti suoraan sydämeeni neljän tunnin ajan.”²⁸ Mutta Manguson ”metaforat” eivät ole metaforia. Hän kirjoittaa, mitä todella tapahtuu.²⁹

Kivun huuto ja kielen rajat

Kuten kivun esityksiä kaunokirjallisuudessa tarkastellut Susannah B. Mintz toteaa, parhaimmillaan teksti ei esitä kipua vaan *toistaa* sen. Mintz ja moni muu kivusta kirjoittanut lainaa Wittgensteinin ajatusta, että kivun verbaalinen ilmaisu on huudon vastine: kieli korvaa kivun huudon.³⁰ Kivun ilmaisuja kreikan kielessä tutkinut Chrysoula Lascaratou huomauttaa puolestaan, että kivun huudahdus ja kipua kuvaava ilmaisu esiintyvät kielessä monesti rinnakkain. Sama pätee myös suomeen: *Ai ai ai, sattuu, sattuu*. Wittgensteinia seuraten Lascaratou esittää, että äänteellisen eleen (”ai, ai”) tavoin kielellinen termi (verbi ”sattuu”) pikemminkin ilmaisee kivun kuin pyrkii kuvaamaan kivun kokemusta.³¹

Myös kirjallisuudentutkija Martha Stoddard Holmes on pohtinut erilaisten kivun kokemusten ja niiden ilmaisujen muodostamaa jatkumoa, alkaen akuutin kivun huudoista ja päättyen kroonisen kivun verbalisointiin. Akuutti, musertava kipu murtaa kielen, mutta jatkuva krooninen kipu voi myös luoda kieltä. Tästä todisteena ovat lukuisat kivun kanssa elämisestä kertovat muistelmat. Stoddard Holmes kirjoittaa henkilökohtaisesta kokemuksestaan – kivusta, joka voimistuu ja vaimenee, jatkuu, muttei kuitenkaan tuhoa kieltä: ”Ajoittaiset huokaukset, kuorsaukset ja viono bing, bing, BONG, joka kuului paristakymmenestä solunsalpaajia annostelevasta infuusiolaitteesta, katkaisivat hetkeksi kielen virran mutta eivät lopettaneet sitä.”³²

Runoilija, esseisti Maggie Nelson ei puolestaan kirjoita tarkkaan ottaen kivun kielentämisestä muistellessaan erästä kiistaa puolisonsa kanssa, vaan kysymys on kielen rajoista ylipäänsä. Tuhoaako kieli kuvaamansa asiat, niin kuin puoliso ajattelee, vai onko kieli kuitenkin ”tarpeeksi hyvää”, niin kuin Nelson näkee:

”Ennen kuin tapasimme, olin omistanut elämäni Wittgensteinin ajatukselle, jonka mukaan se, mitä ei voi ilmaista sisältyy – ilmaiseemattomana – ilmaistuun. Lausahdus jää julkisuudessa yleensä vähemmälle huomiolle kuin suuresti kunnioitettu *Mistä ei voi puhua, siitä on vaiettava*, mutta on minusta ajatuksena syvällisempi. Paradoksaalisesti se kertoo, aivan kirjaimellisesti, miksi kirjoitan tai miten kykenen jatkamaan kirjoittamista.

Sillä tämä ajatus ei ruoki eikä ylistä ahdistusta, joka voi herätä kyvyttömyydestä ilmaista sanoin sellaista, mikä pakenee sanoja. Se ei rankaise sitä, mitä voidaan sanoa siitä, mitä se määritelmän mukaan ei voi olla. Eikä se myöskään paisuttele ahdistusta teeskentelemällä tukahdettua: *Voi mitä sanoisinkaan, jos sanat vain riittäisivät*. Sanat riittävät kyllä.

Turha syyttää verkkoa sen rei'istä, sanotaan tietosana-kirjassani.”³³

Kivun kieltä tarkastellut lääkäri, kirjallisuudentutkija David Biro ja sairauskertomuksia tutkinut sosiologi Arthur Frank painottavat, että meidän olisi tultava ”kaunokirjallisemmiksi” (*more literary*) tavoissamme esittää kipua³⁴. Kaunokirjallisuus ja ylipäänsä luova kirjoittaminen voivat tarjota uusia ja ainutlaatuisia metaforia ja ilmaisutapoja. Näin ne laajentavat ilmaisukykyä: syntyy yhä uusia keinoja kielentää kipua ja jakaa se toisten kanssa. Toisaalta Rita Charonia mukaillen voisi sanoa, että tarvitaan pikemminkin entistä parempaa lukutaitoa (*literacy*): taitoa virittyä kohti toisen eleitä, sanoja ja kertomusta ja kykyä lukea kivun kuvaukset kipuna, ei merkinä jostakin muusta. Samoin Ann Jurecic korostaa, että ongelma ei olekaan kielessä, vaan toisen kivun kohtaamisessa: sen tunnistamisessa ja hyväksymisessä, vaikkamme voikaan tietää, miltä toisesta tuntuu³⁵.

Kieli riittää kyllä. Mutta osaammeko me kuunnella?³⁶

Viitteet

- 1 Scarry 1985, 4, 13.
- 2 Sama, 6–7; Melzack 1975.
- 3 Ahmed 2018, 4.
- 4 Scarry 1985, 15; ks. myös Biro 2011, 39–42.
- 5 Scarry 1985, 52; ks. myös Biro 2011, 92.
- 6 Scarry 1985, 13, 17.
- 7 Ketovuori & Pöntinen 1981.
- 8 Scarry 1985, 16.
- 9 Ketovuori & Pöntinen 1981, 249; ks. myös Bourke 2014, 68.
- 10 van Rysewyk 2016, 3–4.
- 11 Scarry 1985, 13, 17–18.
- 12 Sama, 18, 45. Scarry kuvaa, miten tämä merkityssiirtymä muodostuu esimerkiksi poliittisten vankien kidutuksessa (ja sama pätee sodan aiheuttamaan kipuun): ”Kivun sijaan hallintojärjestelmä on kiistämättömän totta: ei kipu vaan hallinto on totaalinen; ei kipu vaan hallinto peittää kaiken varjoonsa; ei kivulla vaan hallinnolla on kyky hajottaa maailma.” (Scarry 1985, 56. Suom. AO.)
- 13 Charon 2006, 66; Jurecic 2012, 50.
- 14 Charon 2006, 66.
- 15 Nietzsche 1882/2004, IV kirja, §312.
- 16 Myös monet empiiriset tutkimukset osoittavat, miten kipu muo- vaa havaintokykyä, ks. van Rysewyk 2016, 5.
- 17 Kivun metaforia luokitellut David Biro (2011) hahmottelee kolme keskeistä metaforaa: ase (eli kivun esittäminen ulkoisten esineiden avulla), peili (eli kivun heijastaminen ulkomaailmaan) ja röntgen (eli ihmiskehon sisäpuolen paljastaminen).
- 18 Sontag 1978, 3.
- 19 Konersmann 2008, 17.
- 20 Biro 2011, 16–17, 68–72; Jurecic 2012, 56; Mintz 2013, 10–11.
- 21 Scarry 1985, 22, 324; ks. myös Biro 2011, 158.
- 22 Manner 2003, 115.
- 23 Satu on H. C. Andersenin ”Villit joutsenet” (De vilde svaner, 1838).

- 24 Lacey, Stilla & Sathian 2012.
- 25 Bourke 2014, 64, 74.
- 26 Sontag 2003/2017, 49.
- 27 Monissa tyttökirjoissa kuvataan sairastumista, mutta sairastamisen kokemus jää niissä usein muiden sairaudelle annettujen merkitysten varjoon. Myös epilepsiaa on kuvattu kirjallisuudessa paljon (esim. Dostojevski), mutta vähemmän kokemuksellisesta näkökulmasta.
- 28 Manguso 2012, 39. Suom. AO.
- 29 Jurecic 2012, 59–61; ks. myös Frank 2011.
- 30 Mintz 2013, 19; Wittgenstein 1953/2009, §244.
- 31 Lascaratou 2007, 194–195.
- 32 Stoddard Holmes & Chambers 2005, 130. Suom. AO.
- 33 Nelson 2018, 7–8.
- 34 Biro 2011, 216; Frank 2011, 188; myös Mintz 2013, 6.
- 35 Jurecic 2012, 44, 63.
- 36 Artikkelin on toteutettu osana Koneen säätien rahoittamaa post-doc-hanketta ”Reading Experiences of Pain”.

Kirjallisuus

- Ahmed, Sara, *Tunteiden kulttuuripoliittikka* (Cultural Politics of Emotion, 2004). Suom. Elina Haltunen-Riikonen. niin & näin, Tampere 2018.
- Biro, David, *Listening to Pain. Finding Words, Compassion, and Relief*. W. W. Norton, New York 2011.
- Bourke, Joanna, *The Story of Pain. From Prayer to Painkillers*. Oxford University Press, Oxford 2014.
- Charon, Rita, *Narrative Medicine*. Oxford University Press, Oxford 2006.
- Frank, Arthur W., *Metaphors of Pain. Literature and Medicine*. Vol. 29, No. 1, 2011, 182–196.
- Jurecic, Ann, *Illness as Narrative*. University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 2012.
- Ketovuori, Heikki & Pöntinen, P. J., A Pain Vocabulary in Finnish. The Finnish Pain Questionnaire. *Pain*. Vol. 11, No. 2, 1981, 247–253.
- Konersmann, Ralf (toim.), *Wörterbuch der philosophischen Metaphern*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2007.
- Lascaratou, Chrysoula, *The Language of Pain. Expression or Description?* John Benjamins, Amsterdam 2007.
- Lacey, Simon, Stilla, Randall & Sathian, K., Metaphorically Feeling. Comprehending Textural Metaphors Activates Somatosensory Cortex. *Brain and Language*. Vol. 120, No. 3, 2012, 416–421.
- Manguso, Sarah, *The Two Kinds of Decay*. Granta, London 2012.
- Manner, Eeva-Liisa, *Tyttö taivaan laiturilla* (1952). Teoksessa *Kävelymusiikkia pienille virtahevoille ja muuta harjoituksia*. WSOY, Helsinki 2003.
- Melzack Ronald, The McGill Pain Questionnaire. Major Properties and Scoring Methods. *Pain*. Vol. 1, No. 3, 1975, 277–299.
- Mintz, Susannah B., *Hurt and Pain. Literature and the Suffering Body*. Bloomsbury, London 2014.
- Nelson, Maggie, *Argonautit* (The Argonauts, 2015). Suom. Kaijamari Sivill. S&S, Helsinki 2018.
- Nietzsche, Friedrich, *Iloinen tie* (Die fröhliche Wissenschaft, 1882). Suom. J. A. Hollo. 2. painos. Otava, Helsinki 2004.
- Scarry, Elaine, *The Body in Pain. The Making and Unmaking of the World*. Oxford University Press, New York 1985.
- Sontag, Susan, *Regarding the Pain of Others* (2003). Farrar, Straus and Giroux, New York 2017.
- Sontag, Susan, *Illness as Metaphor*. Farrar, Straus and Giroux, New York 1978.
- Stoddard Holmes, Martha & Chambers, Tod, *Thinking Through Pain. Literature and Medicine*. Vol. 24, No. 1, 2005, 127–141.
- van Rysewyk, Simon (toim.), *Meanings of Pain*. Springer, New York 2016.
- Wittgenstein, Ludwig, *Philosophical Investigations* (1953). Käänt. G. E. M. Anscombe, P. M. S. Hacker & Joachim Schulte. 4. painos. Wiley-Blackwell, Malden, MA 2009.